

REZISTENCINĖ VEIKLA LIETUVOJE

ŽIVILĖ RAČKAUSKAITĖ. REZISTENCINĖS VEIKLOS SUAKTYVĖJIMO PRIEŽASTYS

Septintojo–aštuntojo dešimtmečio opozicijos formavimąsi, rezistencinės veiklos suaktyvėjimą Lietuvoje lėmė tiek Sovietų Sąjungos vidaus politika, tiek tarptautinė padėtis. Sovietų Sąjungos vidaus politikoje N. Chruščiovo „atšilimo“ laikotarpį pakeitė dalinė restalinizacija, kuri reiškėsi ekonomikos valdymo centralizavimu, ideologinės kontrolės stiprinimu, griežta nacionaline politika, apribojant nacionalinės kultūros plėtrą.

Tautinė politikos sugriežtinimas turėjo lemiamą reikšmę nacionalinės reakcijos prasiveržimui, pasipriešinimo sąjūdžio susiformavimui. Vien marksistinės-lenininės ideologijos skelbiamas tautų susiliejamumas buvo akivaizdi grėsmė nacionaliniam išlikimui, be to, tas galutinis susiliejamumas buvo suprantamas kaip paprasčiausias SSRS tautų rusifikavimas.

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje rusifikacijos pastangas turėjo sustiprinti nauja lingvistinė politika. Buvo rengiamos sąjunginės konferencijos, kuriose svarstoma, kaip plačiau vartoti rusų kalbą ne tik švietimo, bet ir visuomeninių reikalų sferoje. Nutarimai respublikas pasiekdavo slapto instrukcijų pavidalu. [...] Rusifikacijos politika buvo viena svarbiausių priežasčių, dėl kurios aštuntajame dešimtmetyje sustiprėjo opozicinis judėjimas. Lietuvos pagrindžio spaudoje bene populiariausia tema buvo rusifikacija, taip pat neretai pabrėžiamas rusiškasis šovinizmas, pasireiškęs viso to, kad rusiška, šloviniu bei nacionalinės kultūros, istorijos ignoravimu.

Kitas vidaus politikos veiksnys, skatinęs opoziciją, buvo sovietinė religijų politika. Kova prieš religiją pirmiausia buvo susijusi su materialistine marksizmo filosofija, atmetusia bet kokią religinę orientaciją ir propagavusia ateizmą. Be to, Lietuvoje nacionalinio identiteto ir Katalikų Bažnyčios ryšys, Bažnyčios autonomiškumas sudarė geras sąlygas tautinei kultūrai išlaikyti. Kita vertus, tikinčiųjų teisių suvaržymai, kova su Bažnyčios hierarchais, dvasininkais ypač skatino pasipriešinimą.

Nemažą reikšmę turėjo politinių kalinių grįžimas į Lietuvą. 1958 m. sausio 1 d. duomenimis, atlikę bausmę ar pagal amnestiją iš įkalinimo vietų grįžo 19000 žmonių. Iki 1970 m. iš viso grįžo baustų už „ypatingai sunkius valstybinius nusikaltimus“ (partizanų, antisovietinių organizacijų narių) apie 20000 žmonių. Tarp jų buvo Balys Gajauskas, Antanas Terleckas, Viktoras Petkus, Stasys Stunguryš ir kiti. Visa tai turėjo įtakos „profesionalių“ rezistentų sluoksnio formavimuisi.

Tarptautiniai įvykiai taip pat skatino ne tik kritiškai vertinti sovietinę sistemą, bet ir kovoti su ja.

1975 m. rugpjūčio 1 d. Helsinkyje buvo pasirašytas Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiamasis Aktas, vėliau suteikęs dideles opozicinės veiklos galimybes Sovietų Sąjungos disidentams. [...]

[...] Helsinkio Baigiamasis Aktas dar labiau sustiprino teisinį pagrindą kovoje su totalitarine sistema ir turėjo įtakos disidentinio sąjūdžio susiformavimui Lietuvoje.

Išoriniams veiksniams, skatinusiems pasipriešinimą Lietuvoje, galima priskirti ir 1956 m. Vengrijos, Lenkijos įvykius bei 1968 m. sovietų invaziją į Čekoslovakiją. Šie įvykiai tiesiogiai lėmė daugelio antisovietinių pagrindinių organizacijų susikūrimą, ypač jaunimo. [...]

Taip pat reikėtų pažymėti, kad pasipriešinimo sąjūdžiui totalitarinėje sistemoje galimybes sudarė tarptautinės masinės informacijos priemonės, technikos laimėjimai. Informacija apie Sovietų Sąjungos vidaus ir užsienio politiką, egzistuojančią opoziciją sovietiniam režimui, pasyviają rezistenciją Lietuvos gyventojus pasiekdavo per Vatikano, „Laisvės“ radiją, „Amerikos balsą“ ir kitas užsienio radijo stotis. Informacija padėjo formuoti realų sovietinės sistemos vaizdą ir kartu prisidėjo prie totalios izoliacijos pralaužimo.

Račkauskaitė Ž. „Pasipriešinimas sovietiniam režimui Lietuvoje septintajame–aštuntajame dešimtmetyje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2 (4), 1998, p. 57–59.

ALGIRDAS JAKUBČIONIS. DISIDENTŲ IR PASIPRIEŠINIMO DALYVIŲ SAMPRATŲ SKIRTUMAS

Leidinio [„Laisvės šauklys“] leidėjus, kaip ir visus neginkluotos antisovietinės kovos dalyvius, reikia įvardinti pasipriešinimo dalyviais. Ne disidentais. Pastarųjų vardas taikomas žmogaus teisių gynėjams Sovietų Rusijoje. Jie nesutiko ir kovojo prieš sistemą, bet ji buvo kilusi jų šalyje. Lietuva buvo okupuota ir aneksuota, sistema krašte buvo įdiegta represijomis ir per prievartą. Lietuvoje vyko kova ne tik prieš sovietinį režimą, bet ir už nepriklausomybės atkūrimą. Tai pasipriešinimas. Aštuntajame dešimtmetyje iš esmės jau negalėjo būti kitokių, kaip tik neginkluotų pasipriešinimo formų. Nelegalios spaudos leidimas, tiesos žodžio skleidimas buvo viena tokios kovos aspektų, o jos leidėjai – pasipriešinimo dalyviai.

Jakubčionis A. „Nuo „Laisvės šauklio“ iki Laisvės lygos“, in: *Lietuvos laisvės lyga: Nuo „Laisvės šauklio“ iki nepriklausomybės. Dokumentai, konferencijos medžiaga, kalbos, straipsniai, bibliografija. I knyga* [sudarė Šidlauskas G.], Vilnius: leidykla „Naujoji Matrica“, 2004, p. 399.

POLITINIO KALINIO BALIO GAJAUSKO PAREIŠKIMAS SSRS AUKŠČIAUSIOS TARYBOS PREZIDIUMUI

TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumui

Balio Gajausko,
gyvenančio Lietuvoje,
Kaune, Spynų 3, butas 8

Pareiškimas

Šį pareiškimą parašyti mane privertė padėtis, kurioje dabar esu aš ir daugelis politinių kalinių.

1948 m. aš buvau nuteistas kalėti 25 metams. 1973 metais po bausmės atlikimo sugrįžau Lietuvon, į Kauną, pas motiną, kur anksčiau gyvenau. Bet gyventi pas motiną man neleidžia: tai įsakinėja per 24 valandas palikti Lietuvą, tai per tris paras, tai grasina nauja bausme.

Bausmės atlikimo vietose mums tvirtino, kad mes, tarybiniai piliečiai, laikinai izoliuoti (pavyzdžiui, aš 25 metams), kad bausmės atlikimo vietoje apribotos teisės, tačiau, kai grįšime namo, tapsime visateisiais piliečiais.

Kas išliko gyvas – tas pasitraukė! Bet kokia izoliacija! Tik išėjus iš lagerio mums perskaitė įsaką, išleistą 1957 m. sausio 21 dieną, pagal kurį mums neleidžiama Lietuvoje gyventi. Tai aš cituoju iš atminties, todėl, kad spec. skyriaus viršininkas mums neleido to įsako nusirašyti.

Neleidžiama Lietuvoje gyventi buvusios Lietuvos buržuazinės Vyriausybės nariams, nacionalistinio pogrindžio vadovams ir aktyviems jo nariams, taip pat asmenims, kurie pasirodė aktyvūs kalinių atovyklose.

Už šio įsako pažeidimą nurodytas bausmės laikas.

Šis įsakas stato į žeminančią padėtį buvusius politkalinius ir jų šeimas. Jis prieštarauja teisei į laisvę, į gyvenamosios vietos pasirinkimą, ką garantuoja tarnybinio įstatymo OGZ (Bendras pilietinis

įstatymas) 9 straipsnis. Jis prieštarauja ir Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 13 straipsnio 1 daliai: „Kiekvienas asmuo turi teisę laisvai judėti ir bet kur apsigyventi kiekvienos valstybės ribose“.

Tačiau mums tas teises į gyvenamąją vietą apriboja, nors pagal teismo nuosprendį mums nėra nurodyta jokia tremtis. Mums sako: „Važiuokite sau kur norite, tik ne į Lietuvą“ (dabar jau neleidžia nei į Latviją, nei į Estiją). Tai tolygu tremčiai. LTSR Baudžiamojo kodekso 22 straipsnis kvalifikuoja kaip bausmę, o pagal to paties Kodekso 3 straipsnį – ji taikoma tik pagal teismo nuosprendį.

Kaip atrodo šio neteisėto apribojimo padariniai? Iškalėjusiems 15 metų bausmę (kai kuriems – 25 metus) praktiškai draudžiama gyventi su šeimomis. Žmonos, vaikai ir tėvai gyvena Lietuvoje, o vyrai ar sūnus turi klajoti Rusijoje. Sūnūs turi palikti tėvus, kuriems senatvėje ir ligos atveju reikalinga pagalba. Šis amoralus kelias veda į šeimų irimą.

[...]

Aš nenoriu, kad mane gintų iš kampo į kampą kaip gyvulį. Liežuviai mane laiko piliečiu (nors aš sovietinės pilietybės niekada nepriėmiau), bet iš tikrųjų pilietines teises apriboja. Šias teises daugeliui politinių kalinių apriboja. Po bausmės, kurią iškalėjome (dauguma po 25 metus), dabar laukia nauja bausmė, neapribota spygliuotom vielom.

Iki šiol man niekas nepaaiškino, remiantis konstitucija ir oficialiais įstatymais (paskelbtais viešai), kodėl neturiu teisės gyventi tėvynėje, kodėl negaliu gyventi su motina?

Prašau panaikinti slaptą įsaką, kuris apriboja mūsų teises.

1974. IV. 2

B. Gajauskas

Kalba netaisyta.

Gajauskas B. *Gulago saulėlydis. I dalis*, Vilnius: „Petro ofsetas“, 2012, p. 35–38.

VYTAUTAS SKUODIS. ATSIMINIMAI APIE AREŠTĄ IR POGRINDINĘ VEIKLĄ

Visai nepriekaištavau sau, kad dėl tos veiklos patekau čia [saugumo izoliatoriaus kameroje]. Mano įsitikinimu, būti suimtam už veiklą, kurios teisingumu bei prasmingumu aš ir dabar neabejoju, yra aukščiausias tos veiklos įvertinimas. O tos mano veiklos, dėl kurios čia atsidūriau, esmė – tai protestas dėl užgniaužtų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių, pastangos visiems priminti, kad Lietuva yra aneksuota ir kad ji privalo vėl atgauti nepriklausomybę. Toji mano veikla buvo daugiaplanė. Dalyvavau įvairios lietuvių pogrindžio spaudos leidyboje ir ją platinau. Pats leidau ir redagavau mėnesinį leidinį „Perspektyvos“. Atnaujinau karo metais leistą „Lietuvos archyvą“. Parašiau monografiją „Dvasinis genocidas Lietuvoje“. Po pirmosios kratos atvirai pasiskelbiau įstojęs į Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetą ir į Žmogaus teisių gynimo Lietuvos Helsinkio grupę.

Po kratos, įvykusios 1979 metų lapkričio 24 dieną, buvau atvežtas į šiuos [KGB] rūmus. Tada trumpos apklausos protokole įrašiau, jog nuo tardymo atsisakau ir jokių parodymų neduosiu. Kad tokio nusistatymo tikrai laikysiuos, tai ir dabar man nekėlė jokių abejonių. Tačiau buvo neramu pagalvojus, kad gali būti panaudotos tam tikros man nežinomos priemonės, kad, aptemdžius mano sąmonę, galėtų išgauti visas mano paslaptis arba palaužti valingą mano nusistatymą nieko nesakyti.

Taip pat kėlė rūpestį mano šeimos – žmonos Irenos ir dviejų dukterų – Giedrės ir Daivos dabartinė būklė, jų vertinimas viso to, kas įvyko, ir tolesnės mano arešto pasekmės joms. Guodė mintis, kad jos abiejų kratų metu ir kada buvau išvedamas iš namų, laikėsi tvirtai. Jos po pirmosios kratos ne tik man nepriekaištavo dėl tos mano „nusikalstamos“ veiklos, bet priešingai, palaikė mane morališkai ir padėjo išplatinti saugumiečių kratos metu nesurastą pogrindžio veiklos medžiagą. Todėl ir dabar

tikiu, kad Irena ir mūsų dukros nepasiduos saugumiečių provokacijoms. Tačiau darėsi skaudu pagalvojus, kaip žinią apie mano areštą sutiks mano Motina, gyvenanti Panevėžyje, nors ji jau žinojo, kad aš į tuos KGB tinklus jau įkliuvau. Jai buvo gerai žinoma toji mano slapta veikla. Pas ją važiuodavau spausdinti pogrindžio leidinius – „LKB Kroniką“, „Aušrą“ ir „Perspektyvas“. Motina gerai suprato, su kokiais pavojais yra susijęs tas mano darbas. Tačiau ji neatkalbinėjo manęs nuo tos veiklos, o priešingai - jai pritarė ir net daug kuo padėjo.

[...]

Dabar, lyg laukinis žvėris, uždarytas į narvą vaikščiojau išilgai kameros pirmyn ir atgal, nuo durų iki lango, nuo jo iki durų. Mane slėgė neramios mintys. Laikas man dabar sustojęs vietoje. Kartais išgirdavau įtaisytos duryse akies išorinio dangtelio skambtelėjimą, tačiau prie durų priėjusių prižiūrėtojų žingsnių nesigirdėdavo. Dabar man buvo aišku, kodėl koridoriaus grindys išklotos kilimu.

Kėlė nerimą ir mano nemažo konspiracinio rato žmonių dabartinė būklė. Saugumiečiai prieš pirmąją kratą ir po jos galėjo susekti mano ryšius su kai kuriais mano bendraminčiais. Po to kratos tada manęs nesuėmė tik todėl, kad norėjo kuo daugiau išaiškinti žmonių, su kuriais aš dar bendrauju. Tai turėdamas omenyje, po kratos aš buvau ypatingai atsargus ir neretai saugumo seklius man pavykdavo apgauti. Man buvo būtina daugelį įspėti, jog aš jau įkliuvau ir kad jie būtų pasiruošę netikėtumams. Užtikrinau daugelį, kuriuos dar galėjau sutikti, kad jų aš neišduosiu.

Skuodis V. *KGB voratinklyje. 1980 metai. Dokumentinis pasakojimas*, Vilnius: „Gairės“, 2009, p. 32–34.